

Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok az információs társadalomban

A tanulmány a 2005 novemberi Információs Társadalom Szakmai Napokon elhangzott előadás kibővített változata. A szerzők három hátrányos helyzetű csoport – az idősek, a roma származásúak és a kistelepelelőn élők – médiafogyasztását és az internethez való viszonyát vizsgálják a World Internet Project adatai alapján. Az elemzés tapasztalataiból kiindulva amelletl érvelnek, hogy az egyes társadalmi csoportok felzárkóztatásához pontosan meghatározott egyedi fejlesztési programokra van szükség az IKT területén.

Kulcsszavak: *World Internet Project, információs társadalom, digitális megosztottság, hátrányos helyzetű csoportok, romák, idősek, kistelepelelőn élők, médiafogyasztás, internethasználat*

Szerzői információ:

Kollányi Bence

Médiaszociológus, az ELTE Társadalomtudományi Karán szerezte szakirányú képesítését. Az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ munkájában 2004 nyarától vesz részt, 2005 szeptemberétől junior kutatóként dolgozik. Fő érdeklődési területe az információs társadalom mérhetővé tétele, a felkészültségi rangsorok, valamint a kormányzati információs társadalom stratégiák elemzése. Az *Infinít* hírlevél *Információs politika* című rovatának szerkesztője.
E-mail: kollanyi.bence@ittk.hu

Székely Levente

Szociológus az ELTE Társadalomtudományi Karán szerzett oklevelet. 2005 óta dolgozik az ITTK-ban. Kutatási területei: kultúrafogyasztás, médiafogyasztás, új média, ifjúságügy, az információs társadalom fejlettségi szintjének mutatói, kvantitatív módszerek, statisztika. Érdeklődése kiterjed továbbá a politikai pszichológia kérdéseire és a 20. századi diktatúrákra. 2006-tól az *Infinít* hírlevél *Színes információs társadalom* rovatának szerkesztője.
E-mail: szekely.levente@ittk.hu

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Kollányi Bence, Székely Levente. „Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok az információs társadalomban”. *Információs Társadalom* VI, 2. szám (2006): 48–67.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.VI.2006.2.6>

A folyóiratban közölt művek

*a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0
Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.*

Kollányi Bence – Székely Levente

Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok az információs társadalomban

Bevezetés

Tanulmányunk az információs társadalom szakmai napok (ITSZN) című konferencián 2005. november 28-án elhangzott előadás alapján készült. A konferencia szervezőitől arra kaptunk felkérést, hogy a *World Internet Project* magyarországi adatai segítségével mutassuk be a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok helyzetét az információs társadalomban, ebből adódóan nem célunk elméleti kérdések kifejtése, hanem inkább egyfajta problémafelvetés a rendelkezésre álló empirikus adatok alapján.

Ahogy azt már sokan, sok helyen megírták, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok eleve hátránnyal indulnak az információs technológiák ismerete és használata terén is, vagy – másképpen fogalmazva – a meglévő társadalmi különbségekhez nagyon hasonló társadalmi mutatók szerint szerveződik a digitális megosztottság is. A következőkben három, a közvélemény által a digitális megosztottság tekintetében (is) hátrányos helyzetűként számon tartott társadalmi csoport helyzetét elemezzük az információs társadalomban.

A World Internet Project

A *World Internet Project* (WIP) az internet társadalmi hatásainak vizsgálatára szerveződött széles körű nemzetközi kutatási program, amelyet 1999-ben a Kaliforniai Egyetem Los Angeles-i campusának (UCLA) Kommunikációpolitikai Központja (*Center of Communications Policy*) és a szingapúri NTU Kommunikációs Kara (*School of Communications Studies*) kezdeményezett. Az internethasználat terjedése – bár eltérő mértékben – a világ minden tájára jellemző, hatásai a társadalmi élet különböző területein (a társas kapcsolatok, a kommunikációs formák, a politikai aktivitás, a szórakozás terén és a munka világában) egyre fontosabbá válnak. A WIP jelentősége számos szempontból egyedülálló. Először is, a szokásos internetes kutatások témakörén túlmutató attitűd-, érték- és viselkedésváltozók szerepeltetésével mélyebb értelmezéseket tesz lehetővé. Másodsor, a vizsgálat kiterjed az internetet nem használó személyekre is, feltérképezve a távmaradás okait. Harmadszor, a vizsgálat longitudinális, azaz a tíz éven keresztül évenként végrehajtott adatfelvétel lehetővé teszi az akár egy évtizedet átfogó kutatási tervek kidolgozását is. A kutatás emellett panel jellegű,¹ vagyis tíz éven át ugyanazok a kérdezettek, s ezáltal az adatok változásai és a változások okai pontosabban dokumen-

¹ Magyarországon a kutatásnak csak az első három éve (2001–2003) volt panel jellegű, azóta a panel fenntartási költségeinek megnövekedése miatt évről évre új mintán végzik a vizsgálatokat.

tálhatók. Végül, de nem utolsósorban a *WIP* nagy előnye a nemzetközi összehasonlítás lehetősége, ugyanis jó néhány olyan közös blokk szerepel a kérdőívben (az országspecifikus kérdéseken kívül), amelyek alapján a nagyszámú részt vevő ország adatai összehasonlíthatók, és az évenkénti konferenciákon az eredmények és tapasztalatok kicserélhetők. Magyarország 2001 óta vesz részt a *WIP* projektben. Az adatfelvételért és a gyors-elemzésért felelős Tárki Rt.-hez a kutatásban társintézetként közreműködő BME-ITTK (Információs Társadalom- és Trendkutató Központ) mellett 2002-ben csatlakoztak az ELTE Szociológiai Intézetében 2002 ősze óta működő Információs Társadalom és Hálózat Kutató Központ (ITHAKA) kutatói is.² A 2001 óta eltelt időszakban eddig öt adatfelvételre került sor, azonban a 2005-ös adatbázis még nem készült el, ezért az elemzés során a 2004-es adatbázist használjuk.

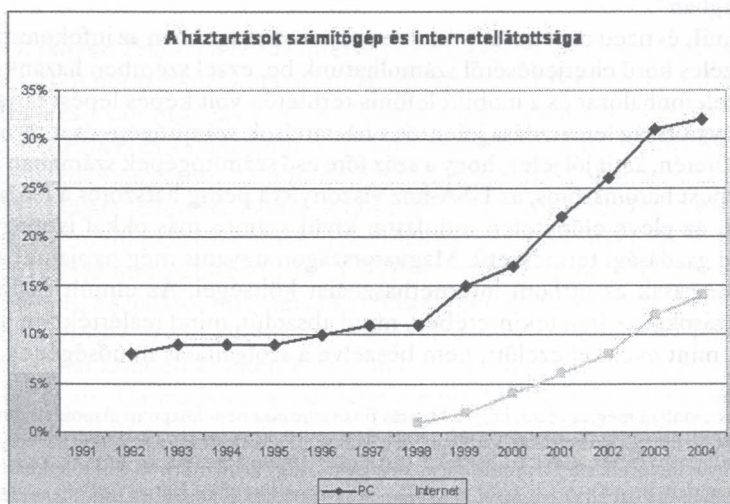
A magyarországi információs társadalom

A rendszerváltás utáni Magyarországon az elmúlt tizenöt évben több nagyarányú, rendszerszintű változás zajlott le: a politikai rendszer demokratizálódása, a globális kapitalista termelési rendszerre való átállás és az európai integráció. Ugyanakkor a fejlett nyugati világ is, ahová tartozni akarunk, dinamikusan változik, s az európai integrációra törekvő Magyarországnak ezekhez a folyamatokhoz is alkalmazkodnia kell. Ezek közül a legfontosabb az információs társadalomba való átmenet. A 2000 márciusában megrendezett lisszaboni csúcson Európa vezetői által meghatározott legfontosabb cél az volt, hogy az Európai Unió 2010-re a világ legversenyképesebb tudásalapú társadalmává váljon. A Magyar Információs Társadalom Stratégia (MITS) kiemeli, hogy „az információs társadalomba való átmenet tartalmán és hatékonyságán múlhat minden nemzet sikere Európában, és ugyanakkor ettől függ Európa pozíciójavítása és helytállása az új típusú globális világban”.

Az elmúlt évtized történetét tekintve a fejlett országokban az infokommunikációs eszközök széles körű elterjedéséről számolhatunk be, ezzel szemben hazánk egyedül a vezetékes telefonhálózat és a mobiltelefonia területén volt képes lépést tartani a fejlődéssel. Magyarország lemaradása jelentős a háztartások számítógép- és internetellátottságának területén, amit jól jelez, hogy a száz főre eső számítógépek számában az európai átlaghoz képest háromszoros, az USA-hoz viszonyítva pedig hatszoros a lemaradásunk. A lemaradás az eleve előnytelen induláson kívül számos más okkal is magyarázható, ezek egyike gazdasági természetű. Magyarországon ugyanis még napjainkban is indokolatlanul magasak az otthoni internethasználat költségei. Az elmúlt évtized hozott ugyan változásokat az árak tekintetében, mind abszolút, mind reálértékben ma olcsóbb az internet, mint évekkkel ezelőtt, nem beszélve a szolgáltatás minőségének, illetve az

² Fontos azonban megjegyezni, hogy a kutatás finanszírozása nem központi alapokból történik, vagyis nem az alapítók biztosítják a forrásokat, s ezért a vizsgálathoz minden esetben a csatlakozó szereplők (piackutatók, tudományos intézetek stb.) teremtik elő az anyagiakat, s így az adatok is az ő birtokukban vannak. Ennek következtében vannak olyan országok, amelyeknek az adataihoz könnyebben hozzá lehet férni (pl. USA, Svédország, Japán vagy éppen Magyarország, míg más országokban még az amerikai kutatók is csak aggregált adatokat kapnak). Ritka az olyan ország, ahol – hazánkhoz hasonlóan – a kutatásról készülő éves gyorsjelentésen túl még az adatbázist is megkaphatják az érdeklődők.

általános gazdasági helyzetnek a javulásáról, ugyanakkor a vásárlóerő-paritás nemzetközi összehasonlításában az összkép mégis kedvezőtlen. Magyarországon 2005-ben kb. a minimálbér 15%-áért lehetett (belépő árakon) széles sávú internetszolgáltatáshoz jutni, 1-2 éves hűségakciók keretében. Már ebből is látható, hogy a nagy sáv szélességű kapcsolat a lakosság többségét kitevő, kevésbé tehető réteg számára drága (s emellett gyakran fizikailag is elérhetetlen, mert nem épült ki a hozzá szükséges technikai háttér az adott lakóhelyen – ez elsősorban a kistelepülésekre jellemző). A *dial-up* csatlakozás nem jelent alternatívát, hiszen ez ma már korszerűtlen és drága megoldás, amelyhez csak a szolgáltatási és telefondíjakból összetevődő és a használattal arányosan dráguló árakon lehet hozzájutni. A széles sávú kapcsolatok elterjedése ugyanakkor önmagában is növeli a *dial-up* megoldás hátrányait, hiszen az internetes tartalmak és szolgáltatások igénybevétele egyre nagyobb sáv szélességet igényel, tehát a modemes internetcsatlakozás esetében jelentősen megnő a tartalmak le- és feltöltéséhez szükséges idő, ami tovább növeli a használat költségeit. A WIP-adatok tanúsága szerint a kedvezőtlen helyzethez nagymértékben hozzájárul, hogy a nemhasználók – saját bevallásuk szerint – leginkább az igények, a motiváció hiánya, valamint az érdektelenség miatt nem is akarnak a felhasználók közé tartozni. Az internetet nem használók tábora, amely négyszer akkora, mint a használóké, a távolmaradás okának tekintetében ugyanakkor megosztott. A nemhasználat anyagi és kulturális-kognitív okait elkülönítve jellemzőbb a materiális okok említése, de a tisztán kulturális-kognitív okok aránya is jelentős. A részletesebb elemzés megmutatja, hogy nem csupán a legalacsonyabb jövedelműek említenek leginkább tisztán anyagi okokat távolmaradásuk magyarázataként, hanem ugyanígy tesznek a legmagasabb jövedelműek is, ami az ő esetükben valószínűleg rejtett kulturális okokra vezethető vissza (Bognár-Rét, 2005). Mindez arra utal, hogy az árak további letörése csak egy lépés a penetráció növeléséhez, de minden valószínűség szerint nem az egyetlen és még csak nem is a legfontosabb.



1. ábra

Forrás: Tárki-háztartásvizsgálatok, WIP = 23. ÁBRA

Az otthoni internetpenetráció bázisát a számítógéppel rendelkező háztartások adják. Otthoni internethasználat nyilvánvalóan csak ott lehetséges, ahol van számítógép, azonban gyakoriak az internetkapcsolattal nem rendelkező otthoni számítógépek is. Ha a háztartásokban található PC-k számát összevetjük az otthoni internet-hozzáféréssel, akkor azt láthatjuk, hogy az internetkapcsolatok számaránya az összes háztartáson belül 1998-ban 1% körüli értéken mozgott, 1999-től 2001-ig 2%-ról egyenletesen emelkedett 6%-ig, majd 2001 és 2003 között a 6%-os szintről ugrott 12%-ra, és 2004-ben további 2%-os növekedést mutatott (1. ábra).

Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok az információs társadalomban

A Magyar Információs Társadalom Stratégia (MITS) kifejti, hogy az *eEurope 2005* program egyik kiemelt prioritása az esélyegyenlőség biztosítása, a hátrányos helyzetű csoportok bevonása az információs társadalomba. Az információs társadalom keretrendszerében hátrányos helyzetűként azonosítható társadalmi csoportok más dimenziókban is hátrányos helyzetűnek bizonyulnak. Számos kutatás megerősítette azt a felismerést, hogy „a digitális egyenlőtlenség a hagyományos egyenlőtlenségek mentén termelődik, és tovább növeli ezeket” (Bognár-Rét, 2005). Az is nyilvánvaló, hogy az ún. digitális szakadék és a társadalmi egyenlőtlenség hagyományos dimenziói kölcsönösen hatnak egymásra és magyarázzák egymást (Fábián, 2005). Ebből adódóan az IKT-tudás, elsősorban a számítógép, illetve az internet használatához szükséges ismeretek megléte közvetlenül is hatással lehet az egyén társadalmi helyzetének megváltozására. Az IKT-eszközökhöz kapcsolódó tudás, ha előnyhöz nem is juttat, hiánya mindenképpen hátrányként jelentkezik más dimenziókban, például a munkaerőpiacon. Ezenkívül létezhet közvetett hatás is: ez az elmélet arra a gondolatra épít, hogy az infokommunikációs eszközök alkalmazási készségei és az alkalmazásban való jártasság a kulturális tőke részét képezi. Az IKT-eszközök alkalmazásával egyúttal növekszik a kommunikációs potenciál, ami a társadalmi tőke növekedéséhez vezet. Mivel bizonyított tény, hogy a kulturális tőke hatással van az egyén státusára, az IKT-használati szintjének változásával az egyén erőforrásainak mennyisége is megváltozik, ami egyszersmind a társadalmi mobilitásra való esély mértékének megváltozását is jelenti. Szintén bizonyítottnak tekinthető, hogy a társadalmi tőke erősíti a mobilitást is, a gyenge kötések ugyanis nagyban segítik a felfelé irányuló mobilitást (Rigler, 2005).

A MITS esélyegyenlőségi stratégiai főiránya három célterületet különböztet meg: társadalmi esélyegyenlőség, területi esélyegyenlőség, interregionális esélyegyenlőség. A digitális megosztottság főbb törésvonalai a képzett/képzetlen munkaerő, a magas/alacsony jövedelem, a fiatalok/idősek, a nagyváros/falu, a testi-szellemi épség/fogyatékos-ság, valamint a férfiak/nők dichotómiái és az etnikai dimenziók mentén rajzolódnak ki. Tanulmányunkban az idősek, a romák, valamint a kistelepülésen élők helyzetét vizsgáljuk mélyebb összefüggéseiben is az információs társadalomban. Célunk bemutatni ezeknek a hátrányos helyzetű társadalmi csoportoknak az információs társadalmon belüli helyzetét, továbbá meg kívánjuk vizsgálni, hogy milyen tényezők játszanak szerepet távolmaradásukban.

IKT-hozzáférés és -használat

Az információs társadalom fejlettségi szintjét, amelyben elsősorban a számítógépek, illetve az internet használata játssza a főszerepet, de fontos szerepe lehet például a mobiltelefonnak vagy különféle más hordozható technológiai eszközöknek is, a legegyszerűbb módon az infokommunikációs technológiák (IKT) eszközeihez való hozzáférést és ezek használatát tükröző adatokból képzett aggregált mérőszámokkal közelíthetjük meg. Az infokommunikációs technológiák eszközeihez való hozzáférés az ún. *hozzáférési index* segítségével ragadható meg, ami több IKT-eszköz, illetve adatátviteli csatorna meglétét egyszerre vizsgálja. Az IKT hozzáférési szintjét leginkább a háztartások szociodemográfiai jellemzői (méret, korösszetétel, aktivitás), anyagi erőforrásai (jövedelem, vagyon) és a környezetüket alkotó településtípus, régió infrastrukturális adottságai határozzák meg. A *használati index* felépítése hasonló a hozzáférési indexéhez. Az IKT-indexek különbözőek lehetnek aszerint, hogy milyen eszközök meglétét, illetve használatát vizsgáljuk (Fábián, 2005).

Vizsgálatunkban – az információs társadalmon belüli létet szűken értelmezve – egy-egy ötitemes megoldást választottunk,³ a közérthetőség kedvéért mellőztük a 0-tól 100-ig terjedő transzformációt,⁴ s így a kapott változók értéke éppen annyi, amennyi eszközzel rendelkezik a háztartás, illetve amennyi eszközt használ. Az általunk felépített IKT-hozzáférési index a következő eszközökhöz való hozzáférést mutatja: vezetékes telefon, mobiltelefon, számítógép, internet, parabolaantenna. Az átlagos háztartás 2004-ben a fentiek közül 2,5 darab eszközzel rendelkezett. A vizsgált hátrányos helyzetű társadalmi csoportoknak nem egyforma a hozzáférése az említett eszközökhöz, az azonban közös jellemző rájuk, hogy az átlagnál kedvezőtlenebb helyzetben vannak (1. táblázat). A kistelepek lakói állnak legközelebb az átlaghoz két eszközzel, őket szorosan követik az idősek közel két eszközzel, míg a legrosszabb helyzetben lévő roma származásúak átlagosan valamivel több mint egy eszközt birtokolnak. Hasonlással élve: ha a használati index átlagát az addig a pontig megtett útként képzeljük el, ahol az átlagos magyar háztartás áll, akkor azt mondhatjuk, hogy ennek az útnak a 80%-át már megtették a kistelepeken élők, 70%-át az idősek is, a romák azonban csak az út felénél járnak.

Az általunk létrehozott IKT-használati index az alábbi eszközök, illetve funkciók használatát tükrözi: számítógép, internet, mobiltelefon, WAP, e-mail. A megkérdezettek a fentiek közül átlagosan kevesebb mint két IKT-eszközt használnak (1. táblázat). A hozzáférésnél megfigyelték a használatot tekintve is részben igaznak bizonyultak. A hozzáféréshez hasonlóan a használat tekintetében is elmondhatjuk, hogy az általunk vizsgált csoportok kedvezőtlenebb helyzetben vannak. A hozzáférésnél alkalmazott hasonlással élve azt mondhatjuk, hogy a kistelepeken élők már megtették az út 70%-át, a romák átlagosan az út felénél (50%) járnak, az idősek azonban alig indulnak el (20%).

³ A Tárki által kifejlesztett hozzáférési indexben szerepel még a videomagnó, a használati indexben az online vásárlás.

⁴ Az IKT-indexeket 0-tól 100-ig terjedő intervallumba transzformálják, ezzel egy-egy pontszámban megadható a hozzáférés és a használat.

1. táblázat

Hátrányos helyzetű csoportok	Hozzáférés (db)	Használat (db)
Roma	1,3	0,9
Idős	1,8	0,4
Kistelepülésen lakó	2,0	1,3
Átlag	2,5	1,7

Forrás: WIP 2004

A kor hatása

A Wim Kok-jelentés előrejelzése szerint 2050-re Európában az aktív korú (15–64 éves) népesség 18%-kal csökkenni fog, a 65 év feletti korosztály viszont 60%-kal bővül. Ezek a folyamatok komoly próbakövei lehetnek az európai jóléti rendszereknek, hiszen egyre szűkebb dolgozó rétegnek kell előteremtenie a nyugdíj és az egészségbiztosítás költségeit. Az elöregedés – ha marad a jelenlegi munkaerő-felhasználás gyakorlata – hatással lesz a potenciális gazdasági növekedésre, közel felére csökkentve azt, továbbá az ellátottak számának növekedésével növekszik az ellátásukra fordítandó összeg is. Ebből adódóan Európának már most fel kell készülnie arra, hogy az időseket az aktív munkavállalók körében tudja tartani.

Magyarország a fejlett nyugati országokhoz hasonlóan magán hordozza az öregedő társadalmak jeleit. Ez a helyzet kedvező és kedvezőtlen folyamatok eredőjeként alakul ki: javul az életminőség, növekszik a várható élettartam, ugyanakkor egyre kevesebb gyermek születik, ami a jövőben Magyarországon is munkaerőhiányhoz, illetve a fentebb vázolt problémákhoz vezethet. Hazánkban 2004-ben összesen 2,126 millió 60 éves vagy ennél idősebb ember élt, akik az összlakosság mintegy ötödrészét tették ki. Az idősek aránya az öregedő társadalmakhoz hasonlóan Magyarországon is tovább növekszik. A 2. táblázat ennek a korosztálynak a korcsoportok szerinti belső megoszlását mutatja be.

2. táblázat

Korcsoportok	Létszám (ezer fő)	Százalékos arány
60–64	559	26%
65–69	474	22%
70–74	432	20%
75–79	334	16%
80 és idősebb	327	15%
Összesen	2126	100%

Forrás: KSH

A digitális megosztottság egyik legfontosabb dimenziója a kor. Az IKT-hozzáférés és -használat tekintetében elmondható, hogy az idősek betagozódása az információs társadalomba még nem történt meg: bár a hozzáférés többé-kevésbé adott, ezt a lehetősé-

get szinte egyáltalán nem használják ki. Az idősök integrálódását az információs társadalomba elősegítheti az *unoka-nagyszülő informatikai verseny*, amelyet 2005-ben immár harmadszorra rendeztek meg. Az elért eredményt jelzi, hogy a tavalyi programot a tömeges érdeklődés mellett túljelentkezés is övezte. A verseny résztvevőivel készített felmérés⁵ tapasztalatai szerint az idősök – amellet, hogy egyre jobban érdeklődnek az internet iránt – leginkább az internetszolgáltatások árának csökkentésében, az oktatásban, valamint az internet népszerűsítésében látják a penetráció növekedésének kulcsát. A *WIP* adatai ennek némileg ellentmondanak. A 60 évnél idősebbek ugyanis legkevésbé az árákkal indokolják az internettől való távolmaradásukat, náluk elsősorban az érdeklődés hiánya, illetve a világháló hasznosságának leértékelése tapasztalható. Az internethasználatnak az idősök körében való elterjesztésére irányuló másik fontos kezdeményezés a Budapesti Művelődési Központ által életre hívott „Kattints rá, Nagyi” program, amely az idősebbek számára szervez számítógépes-internetes tanfolyamokat. További fontos lépést jelent, hogy a nyugdíjasok felé is bővül az eMagyarország pontok hálózata, amelyhez eddig mintegy 200 nyugdíjasklub csatlakozott.

Az internet használata számos kedvező hatással lehet az egyén életére. A még aktív 50 év felettek esetében, akiknek körében szintén alacsony az internetpenetráció, az információs írástudás értékes segítséget adhat a munkaerőpiacon való megmaradáshoz. Ugyanakkor fontos szerepe lehet a lelki eredetű betegségek megelőzésében is. David P. Lansdale meglátása szerint az időskorúakat leginkább a magány, az unalom, az elsettség, valamint a szellemi képességek hanyatlása veszélyezteti (Kolin, 2002). Ezeknek a gyakran egymást is erősítő tényezőknek a negatív hatását enyhítheti a szociális izoláció feloldása az internethasználat révén, ami segíthet a betegségek gyógyításában is. Jasmin McConatha és munkatársai bizonyították, hogy az internethasználat pozitívan befolyásolja a depressziós szintet (Kolin, 2002). Az internet segítségével kialakult kapcsolatok elősegítik a családtól mint egyetlen társas közegetől való függetlenedést, az internetes informálódás naprakész tudást kínál, a külvilággal való kapcsolódási pontként jelenik meg, továbbá segíthet a generációs szakadék áthidalásában is.

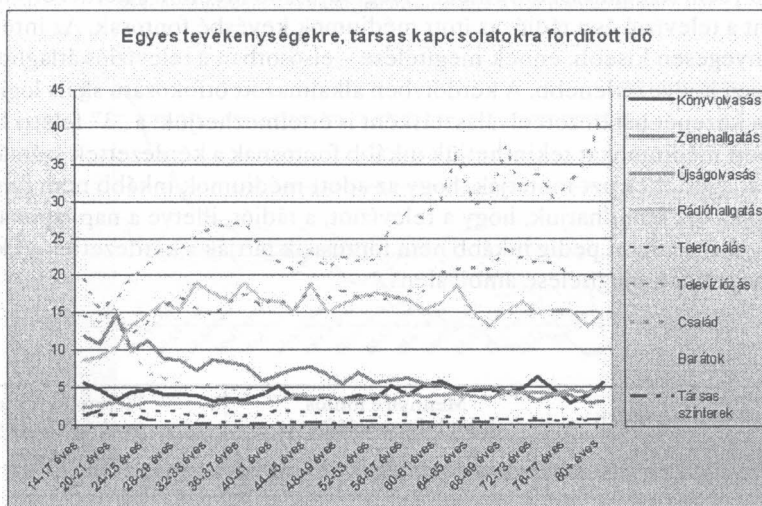
Társas kapcsolatok és médiafogyasztás a kor tükrében

Megvizsgálva az egyes tevékenységekkel eltöltött időt, a *WIP*-adatokból is márkánsan kirajzolódik, hogy az idősök számára mennyire fontosak a családi kapcsolatok. A család vagy barátok körében, szervezett közösségekben folytatott társas tevékenységek jelentőségét, sőt a telefonkapcsolatok fontosságát is jól magyarázza a kor.⁶ Az idősök esetében tulajdonképpen a család testesíti meg a társas kapcsolatokat, a fiatalabb korosztályok sokkal több időt töltenek el barátokkal, gyakrabban járnak el klubokba, különböző összejövetelekre, a személyes kapcsolattartás mellett a telefont is többet használják.

A különböző médiumok előtt (vagy mellett) hetente eltöltött időt is befolyásolja a kor. A hagyományos média „fogyasztása” az idősök körében sokkal népszerűbb foglalatosság, mint a fiatalok esetében. Elsősorban a televízió jelent központi szerepet életük-

⁵ A felmérést az Inforum program szervezője készítette.

ben, ezt jól jelzi az átlagosan heti 20 óránál is több idő eltöltése a televízió előtt. A rádióhallgatás azonban – bár sokkal gyakoribb náluk, mint a tizen-huszonévesek esetében, alatta marad a középkorúak átlagos rádióhallgatási idejének, ami akár a hallás időskori megromlásának a következménye is lehet. Az újságolvasással töltött idő a kor emelkedésével folyamatosan növekszik, a könyv olvasás a közoktatásból frissen kikerülő korcsoportok kivételével az idősek körében a legnépszerűbb (3. ábra).



3. ábra

Forrás: WIP 2004

A következőkben kísérletet teszünk arra, hogy „a fejekbe nézve” vizsgáljuk meg az egyes médiumok, illetve a társas terek fontosságának megítélését⁷ az életkor függvényében. A WIP 2004-es vizsgálata a hagyományos média (televízió, rádió, napilapok, magazinok, könyvek),⁸ valamint a család, a barátok és a közösségi helyek mellett az internet fontosságára is rákérdezett, mint információ-, illetve mint szórakozási forrásra. Az egyes tényezőknek a szórakozás, illetve az információszerzés szempontjából való megítélése meglehetősen közel áll egymáshoz,⁹ ezért a „közös nevezőjüket” alkotó

⁶ A vizsgálatot a lineáris regresszióelemzés módszerével végeztük, azzal a specifikációval, hogy a magyarázó „kor” változót kétévenként „dummyztuk”, a nominális változóból annyi kétértékű (*dummy*) változót hozva létre, ahány kategóriája eredetileg volt. Ez a módszer több okból is praktikus: egyrészt ebben az esetben lehetőségünk volt referenciakategóriát kialakítani (a sokszor felemlgetett „mai fiatalok” korcsoportját, a 14–17 éveseket használva fel ehhez), másrészt a módszer felszínre tudja hozni, hogy a médiafogyasztás, illetve a társas térben eltöltött idő nem feltétlenül mutat lineáris összefüggést a korról, továbbá ezzel az eljárással a regresszió normalitási igényét is sikerült csökkenteni.

⁷ A fontosság megítélését a kérdezettek 1-től 5-ig terjedő skálán adhatták meg (az 1-es kategória azt jelentette, hogy az adott médium „egyáltalán nem fontos”, míg az 5-ös azt, hogy „nagyon fontos”).

⁸ Bár a könyveket nem feltétlenül szokás a hagyományos média körébe sorolni, esetünkben jó összehasonlítási alapot jelenthet.

⁹ Médiumtípusonként a fontosság megítélése rendre 0,7–0,8-as korrelációs együtthatókkal szerepel, ami eléggé meggyőző ahhoz, hogy aggregáltjukkál dolgozzunk tovább.

fontosság alapján ezeket a szempontokat összevontuk. A fenti tényezők fontosságának megítélése a következő sorrendet mutatta: család és barátok, televízió, rádió, napilapok, könyvek, magazinok, internet, helyi közösségek (3. táblázat).

Nem okoz meglepetést a család és a barátok fontosságának hangsúlyozása, hiszen fentebb láthattuk, hogy minden korcsoportban a családi körben eltöltött idő a legjelentősebb. Ugyanakkor a helyi közösségeket, klubokat az átlag nem tartja fontosnak sem információ-, sem szórakozási forrásként. A legfontosabb médium a kérdezettek megítélése szerint a televízió és a rádió, az írott médiumok kevésbé fontosak. Az internet fontossága lényegesen kisebb, ennek megítélése – elsősorban a televíziós átlaghoz képest – lényegesen kedvezőtlenebb. A kérdőívben alkalmazott ötfokozatú skála logikája szerint a skála közepét határozott elválasztásként is értelmezhetjük: a „3” feletti átlagértékeket kapott médiumokat tekinthetjük inkább fontosnak a kérdezettek számára, míg a „3” alatti átlagértékek azt mutatják, hogy az adott médiumok inkább nem fontosak. E logika alapján azt mondhatjuk, hogy a televíziót, a rádiót, illetve a napilapokat inkább fontosnak, az internetet pedig inkább nem fontosnak tartják a kérdezettek. A könyvek, illetve a magazinok megítélése ambivalens.

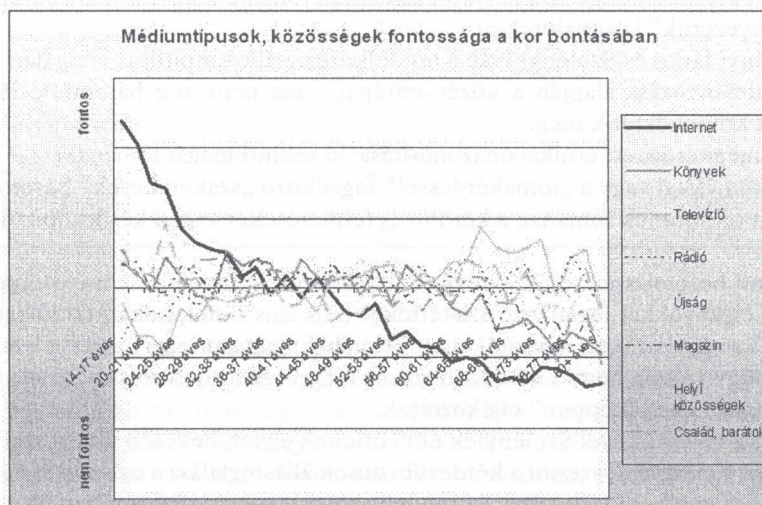
3. táblázat

Médiumok, közösségek	Mennyire fontos mint információforrás	Mennyire fontos mint szórakozás
Család, barátok	4,3	4,4
Televízió	4,2	4,1
Rádió	3,8	3,7
Napilapok	3,5	3
Könyvek	3	3,2
Magazinok	2,8	2,9
Internet	2	1,8
Helyi közösségek, klubok	1,5	1,6

Forrás: WIP 2004

A fontosság megítélését jelző aggregált változók standardizáltak. Ez a tulajdonság az ábrázolhatóság miatt különösen előnyös, ha azt akarjuk bemutatni, hogy miként térnek el a mintabeli főátlagtól az egyes korcsoportok. A médiafogyasztás, illetve a társas együttlét idejénél alkalmazott lineáris regresszióhoz hasonló megoldást alkalmazva azt találtuk, hogy az egyes források fontosságának megítélése összefügg az életkorral, elsősorban az internet fontosságát nem látják egyformán az egyes korcsoportok. A hagyományos médiumok fontosságának megítélésében megfigyelhető, hogy azok a médiumok, amelyeket a fiatalok az átlaghoz képest fontosabbnak tekintenek, vagyis a könyvek és a magazinok az idősek esetében az átlaghoz képest kevésbé fontosak, és fordítva, a fiatalok által kevésbé fontosnak tartott médiumok, a televízió és a rádió az idősek szemében fontosabbak. A család és a barátok szerepe mint információforrás, illetve mint szórakozási forrás a 60 éven felettek esetében inkább nem fontos, míg a fiatalok azt inkább fontosnak tartják. A helyi közösségek inkább fontosak mindkét csoport számára, itt az idősek esetében bizonyára nagy szerepe lehet az egyházi közösségeknek. Az aláb-

bi grafikonra pillantva láthatjuk, hogy az internet fontosságának megítélése egészen másként alakul a kor tükrében, megítélése az életkor függvényében sokkal szélsőségszebb, mint a hagyományos médiumoké. Egyértelműen kirajzolódik a szinte tökéletesen lineáris kapcsolat, melynek alapján elmondható, hogy minél idősebb valaki, annál kevésbé tartja fontosnak az internetet mint információ- és szórakozási forrást.



4. ábra

Forrás: WIP 2004

Az internethasználatnak az idősekre tett jótékony hatásairól fentebb már volt szó, azonban az idősek bekapcsolódása az információs társadalomba az egész társadalomnak is előnyére válhat, az internethasználat ugyanis csökkentheti a gondolkodásbeli generációs különbségeket, valamint új csatornát kínál a tapasztalatok átörökítésére.

Roma kisebbségi médiafogyasztás

„Minden etnikai csoport határa elmosódott: az, hogy ki van e határvonalon »belső«, s ki esik azon »kívül«, nagymértékben attól függ, hogy ki végzi az etnikai besorolást, klasszifikációt. Az etnikai besorolás távrolról sem semleges, »objektív« folyamat. Az ilyenfajta besorolást mindig éles társadalmi küzdelmek határozzák meg” (Ladányi-Szelényi, 2001).

A roma etnikai csoport meghatározása a WIP-kérdőív készítője számára is kihívást jelentett. Az önbesorolás helyett a kutatók a kérdezőbiztos megítélésére bízták a származás megállapítását. A fenti idézet szerzői, Ladányi János és Szelényi Iván több tanulmányukban is amellet érvelnek, hogy különösen a kérdőíves technikával felvett adatok esetében ez tekinthető a legmegbízhatóbb eljárásnak.

A romakutatás sokáig abból a feltételezésből indult ki, hogy léteznek olyan objektív kritériumok, amelyek szerint az egyes személyeknek a roma etnikumhoz tartozása

meghatározható: ez a felfogás nagymértékben hozzátartozik az ezen a szakterületen folytatott közép-európai kutatások hagyományaihoz. Elsőként Kemény István és munkatársai mutattak rá többek között arra is, hogy a cigányság lélekszámát illetően a hazai népszámlálások – attól függően, hogy a cigány nemzetiségre vagy a cigány nyelv ismeretére kérdeztek rá – egészen eltérő eredményekre vezettek. Ezért úgy gondolták, hogy az önbesorolás elfogadása helyett azokat kell romaként azonosítani, akiket „társadalmi környezetük” is annak tekint.

Ladányi János és Szelényi Iván a rendelkezésre álló empirikus vizsgálati eredmények tanulmányozása alapján a közép-európai roma népesség háromféle besorolási rendszerét különböztetik meg:

1. A megkérdezett etnikai önazonosítása: ki tekinti magát romának?
2. A romákkal vagy a „romakérdéssel” foglalkozó „szakemberek” besorolása.
3. Kit tekintenek romának a kérdőíves felméréseket végző kérdezőbiztosok?

A fenti besorolás második kategóriáját választva, „társadalmi környezetként” Keményék a cigányokkal foglalkozó szakértőket (szociális munkásokat, tanítókat, önkormányzati tisztségviselőket) nevezték meg.¹⁰ Korábbi magyarországi kutatásaik tapasztalatai alapján úgy vélték, hogy a kérdezőbiztosok által végzett besorolás nem megbízható, a biztosok nem „kellőképpen” tájékozottak.

Ezzel a véleménnyel Szelényiék nem értenek egyet, hevesen vitába szállnak Keményekkel. Felfogásuk szerint a kérdezőbiztosok állásfoglalása a más társas helyzetekben (is) megfigyelhető ítéletalkotási modellt követi, vagyis amennyiben ők romaként tekintenek a megkérdezettekre, akkor mások is nagy valószínűséggel hasonlóan fognak viszonyulni azokhoz. Ez sajnos sok esetben azt is jelenti, hogy a romaként azonosított személy „gyanús lesz” az áruház detektívjének, „pusztán ... bűrszíne, viselkedése vagy öltözködése alapján” – állítják Szelényiék. Hozzáteszik: hasonlóan hátrányos helyzetből indul a romaként besorolt személy, ha állásra jelentkezik, hiszen „a munkaadó valószínűleg az esetek jó részében szintén »megérzés« alapján dönti el, hogy a jelölt cigány-e”.

Idézett tanulmányukban Ladányi és Szelényi felhívják a figyelmet arra, hogy a társadalomkutatásban komoly hagyományai vannak a megkérdezettek kérdezőbiztos becsülésén alapuló etnikai besorolásának. Ezt a módszert számos népszámlálás alkalmából, többek között az Egyesült Államokban is alkalmazták. E besorolási mód mellett szóló érvként Szelényiék megjegyzik, hogy azokat a roma származású embereket, akiket a „hétköznapi szakértőként” tevékenykedő kérdezőbiztos szűrője nem a „roma” kategóriába sorol be, valószínűleg tágabb társadalmi környezetük sem romaként azonosítja.

Az előítéletek szubjektív világán túl egyes tényezők (például az alacsony iskolai végzettség, a kulturális és más elfogadott tőkék hiánya, az eltérő életmód és az ezekből fakadó hátrányos helyzet) a statisztikákban is megjelennek. A KSH adatai szerint például a roma férfiak 60,5%-ának nincs munkája, a fővárosban ez az arány „csak” 28,6% (idézi Debreceni, 2004). Az alábbi táblázat a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján mutatja be a roma férfiak megélhetési forrásait.

¹⁰ Kemény István és munkatársai 1971-ben és 1993-ban végeztek ilyen módszerrel romafelmérést Magyarországon.

4. táblázat. A roma férfiak státusának és megélhetési forrásainak százalékos megoszlása a fővárosban és országos viszonylatban, 2003

Férfiak	Budapest	Összesen
Alkalmazott	32,4%	17,8%
Vállalkozó	15,9%	2,9%
Alkalmi stb.	16,6%	7,4%
Tanuló	13,1%	11%
Gyes stb.	–	2,6%
Nyugdíjas	9,7%	16,4%
Munkanélküli járadék	2,8%	5,8%
Más segély	6,2%	12,1%
Eltartott	6,2%	12%
Egyéb	–	7,8%
Összesen	100%	100%

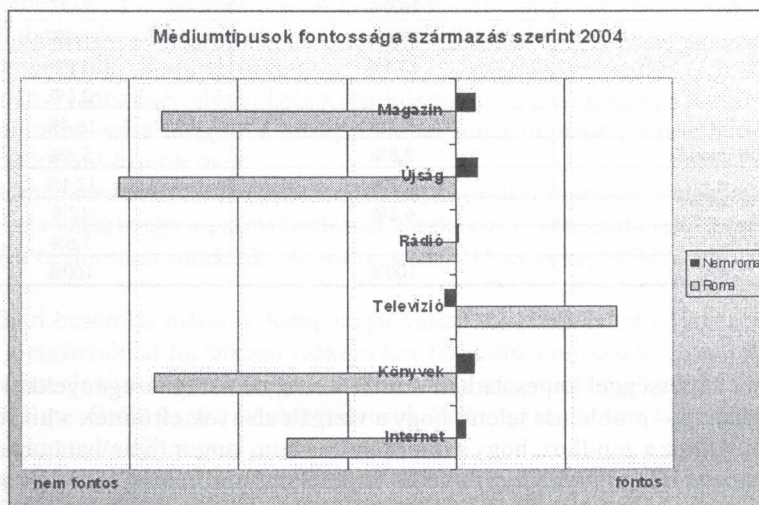
Forrás: KSH

A roma népességgel kapcsolatban – mint a magyarországi szegényekkel kapcsolatban általában is – problémát jelent, hogy a vizsgált alanyok eltűnnek a hivatalos statisztikákból. Ahhoz a gondolhoz, hogy a romák száma nem ismert (nem határozható meg) pontosan, még az is hozzájárul, hogy a velük kapcsolatos problémák súlyának megítéléséhez sem állnak rendelkezésre pontos adatok. Sok esetben, például a korábban gyakran a telefonkönyvekből vett mintákban a romák bekerülési esélye alacsony volt. A WIP ilyen szempontból kedvezőbb helyzetben van, hiszen a mintavétel alapjául szolgáló teljes populáció adatbázisát a Belügyminisztériumtól vásárolta meg a kutatóintézet. Ennek ellenére legalább két probléma felmerül a romákkal kapcsolatos WIP-adatok megbízhatóságát illetően. Először is – mivel nem tudjuk a romák pontos számát a társadalomban, s ebben a tekintetben a helyi adatok sem megbízhatóak, ráadásul a kérdezőbiztosok megítélése eltér minden más statisztikai besorolástól – a roma válaszadók súlyozása lehetetlen feladat. Másodsor, nem lehet tudni, hogy a roma válaszadók milyen arányban kerültek be az eredeti mintába, illetve milyen arányban utasították el a válaszadást. A válaszmegtagadásból természetesen szisztematikus torzítások keletkezhetnek, elképzelhető, hogy pont a leghátrányosabb helyzetben lévő romák maradnak ki a vizsgálatból. Ugyanakkor a WIP-en belül a roma válaszadók száma kellően magas ahhoz, hogy a csoportra vonatkozóan az adatok részletes elemzése alapján megfogalmazzunk néhány állítást.

Az adatok elemzésekor itt is abból indultunk ki, hogy a modern IKT-eszközök használatának vagy az internetezési szokásoknak az elemzése önmagában nem adhat elégséges alapot egyes hátrányos helyzetű csoportoknak az információs társadalomhoz való viszonyáról.

Hisszük, hogy az „információs társadalom” fogalma nem redukálható a számítógép használóinak magas arányára vagy az internet széles körű elterjedtségére. Annak ellenére, hogy ezek a mutatók alapvetően fontos jelzőszámok, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az információk számos más forrásból is beszerezhetők. Annak ellenére, hogy nem tagadjuk az eltérő médiumok preferált használatából következő különbségeket, fontosnak tartottuk a megkérdezettek teljes információ-háztartásának áttekintését.

A *WIP* változói közül ezért a médiafogyasztásra vonatkozó adatokat elemeztük először. A kérdőív – helyesen – rákérdez az egyes médiumok használatának fontosságára. Az alábbi grafikonon az egyes médiumok fontosságát láthatjuk a megkérdezettek életében.



5. ábra

Forrás: WIP 2004 = 25B ÁBRA

Az ábrán jól látható, hogy az átlaghoz képest csaknem minden mutatóban lényegesen alacsonyabb a romák médiafogyasztásának szubjektív megítélése (saját maguk által). Ugyanakkor a televízió náluk szórakozási és információforrásként egyaránt lényegesen fontosabb az átlagnál. Annak ellenére, hogy a kérdéses médiumokat nem kellett sorrendbe állítani, az adatok részletes elemzéséből jól látható, hogy a fontosság megállapításakor például a televízió és a rádió súlyát egymáshoz is viszonyították.

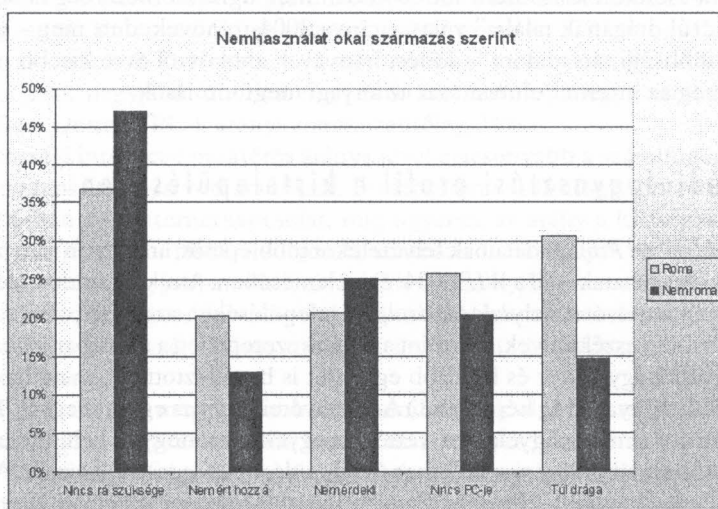
Az adatok további elemzésének legfontosabb tanulsága az, hogy a roma csoport sokkal inkább egyetlen médiumra, a televízióra fókuszál, tehát őket „egymédiumú” csoportnak tekinthetjük. Az is jól látható, hogy a romák nem feltétlenül médiaszegény környezetben élnek, csak arról van szó, hogy a televízió erőteljes preferálása következtében információikat sokkal inkább ebből a forrásból szerzik be.

Ez egyben azt jelenti, hogy az internet növekvő fontossága mellett a roma népcsoport elérésének legmegfelelőbb eszköze – a többi médiumhoz viszonyítva – továbbra is a televízió maradt. Ez a trend 2001 és 2004 között egyáltalán nem változott.

A nemhasználat lehetséges okai a romáknál

Az elmúlt években a *WIP*-hez kapcsolódó hazai elemzésekben többször megjelent, hogy az internetezés elutasításának okai két nagy csoportra oszthatóak: a „nincs rá szüksége” vagy a „nem érdeklő” válaszok jelentik a kognitív korlátokat. Az anyagi kor-

látokra a „túl drága” válaszok utalnak. Általános vélemény, hogy a digitális írástudás hiánya, a „nem ért hozzá” válasz szintén a kognitív gátak közé sorolható, míg a számítógép hiánya inkább anyagi természetű kérdés.



6. ábra

Forrás: WIP 2004

Ha a cigány kisebbség válaszait vizsgáljuk, a *World Internet Project* adatbázisában a teljes népességhez képest jelentős eltéréseket figyelhetünk meg az előforduló válaszok eloszlásában. A roma megkérdezetteknek a kognitív korlátok rendre az átlagnál 5–10%-kal kisebb mértékben határozták meg az internet nemhasználatának okait.¹¹ A „nincs rá szüksége” választ a megkérdezettek 36,8%-a jelölte meg az internet elutasításának okaként, szemben a nem roma válaszadók 47%-os előfordulási gyakoriságával. Ehhez hasonló különbség figyelhető meg a „nem érdekli” válaszok eloszlásával kapcsolatban – itt a roma válaszadók 20,7%-a áll szemben a többségi társadalom 25,2%-ával.

Az alacsonyabb internethasználati mutatókat két további tényező, a számítógép, illetve az internet használatához szükséges tudás és az anyagi lehetőségek hiánya határozta meg. Míg a számítógépes „írástudás” megszerzésének nehézségeit korábban a kognitív korlátok közé sorolták, addig ebben az esetben korántsem ennyire egyszerű a képlet – különösen, ha a mai magyar oktatási rendszerben az átlagnál jóval rosszabb esélyekkel induló csoportként tekintünk a romákra. Célszerűbb a kognitív korlát helyett a kulturális gát kifejezést alkalmazni, amely a jelenséget közelebb hozza a társadalmi folyamatokhoz. Az internetet nem használó népességből minden ötödik roma jelölte meg a hozzáértés hiányát, míg a nem roma válaszadók esetében ugyanez a mutató csak 12,9% volt.

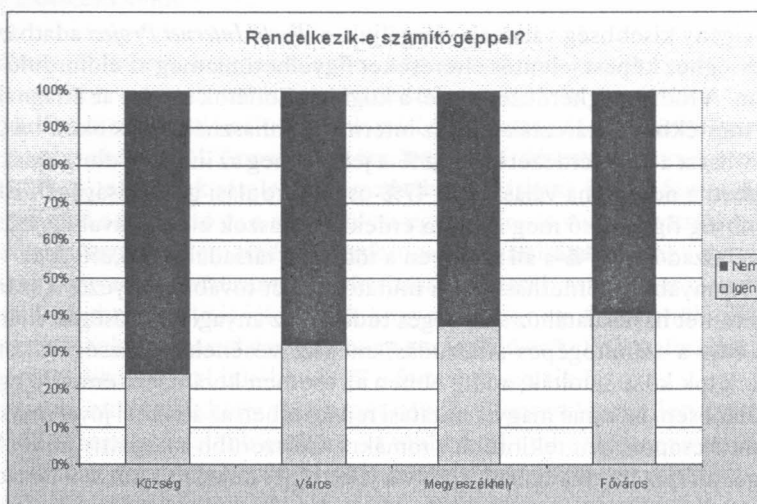
¹¹ Fontos megjegyezni, hogy a megkérdezettek több lehetőséget is választhattak az internet nem használatának okaként. Ezért csak csekély mértékben áll az a feltételezés, amely szerint a rosszabb anyagi helyzetben lévő romák esetében az anyagi korlátok erőteljes jelenléte nem engedte felszínre törni a kognitív gátakat.

A romák internethasználattal kapcsolatos attitűdje a vizsgált négy év alatt a többségi társadalomhoz viszonyítva némileg eltérő irányba változott. A roma csoport fejlődési irányja elsősorban két válasz gyakoriságát tekintve tér el az átlagtól. A szakértelem hiánya lassabban csökken körükben, sőt 2003-ban még ugrásszerűen meg is nőtt. Ehhez hasonlóan a „túl drágának találja” válasz aránya 2004-re növekedett meg – ez teljesen ellentétes a többségi társadalom fejlődési irányával, ahol évről évre kisebb mértékben határozzák meg az internet elutasítását az anyagi megfontolások.

Eltérő médiafogyasztási profil a kistelepüléseken

A *World Internet Project* adatainak felvételekor többlépcsős, arányosan rétegzett mintavételi eljárást alkalmaztak – áll a *WIP* 2004. évi jelentésében. Amikor minden megyéből kiválasztották az adatfelvétel helyszínéül szolgáló településeket, azt az alapvető szabályt követték, hogy a megyeszékhelyek, valamint a főváros szerepeljen a mintában, ezen túl pedig minden megyéből egy várost és legalább egy falut is beválasztottak a mintába. (Pest megyét két város és négy község képviselte.) A mintavétel során az egyes megyék 18 éven felüli lakosságának számát is figyelembe vették, megyékre és megyén belüli településtípusokra bontva. A mintát utólag nem, életkor és településtípus szerint súlyozták. A pontos és reprezentatív mintavételnek köszönhetően az elkészült adatbázis alkalmas az ország egyes területei (régión, illetve megyéi) között megfigyelhető különbségek feltérképezésére.

Számítógépek a háztartásokban településtípusonként (%)



7. ábra

Forrás: WIP 2004

Magyarországon jelenleg a digitális megosztottság egyik legfontosabb meghatározó tényezője – a hagyományos szociális hátrányokra ráakódva – a településtípus. A kistelepülések a hagyományos IKT-használati mutatók tekintetében hátrányos helyzet-

ben vannak. A mobiltelefonnal való ellátottság például a községekben 60%, míg ez az arány a többi településtípusnál eléri a 70%-ot. A korábbi *WIP*-gyorsjelentés szerint a számítógépes ellátottság évek óta a települések urbanizáltsági szintjével arányosan növekszik. Míg a települési lejtő tetején, Budapesten a háztartások közel 40%-ában van számítógép, addig a megyeszékhelyeken ez az arány csupán 37%, az egyéb városokban pedig csak az otthonok kevesebb mint egyharmad részében van PC. A községekben ugyanakkor csak nagyjából minden negyedik háztartásra jut egy számítógép: a *WIP* 2004-es adatai szerint a PC-k aránya megközelítőleg 24%.

A lakossági internet-hozzáférés aránya jóval alacsonyabb a számítógéppel való ellátottság országos átlagban vett arányánál. Budapesten a számítógéppel rendelkező családok 65,9%-ban van internetkapcsolat, míg ugyanez az arány a községekben csupán 26,3%. Ha a teljes, háztartásokra súlyozott adatházison vizsgáljuk az otthoni internet-hozzáférés arányát, még jobban láthatóvá válik a községek lemaradása, ebben az esetben ugyanis minden negyedik budapesti otthonból elérhető az internet (26,4%), szemben a községekre jellemző 6,3%-os aránnyal, ami még a városokhoz képest is kétszeres lemaradást jelent.

A helyzet ráadásul még rosszabb, mint amilyenek első látásra tűnik. A különbségek nemcsak a penetráció arányában, hanem már az egyes hozzáférési típusok igénybevételének fizikai lehetőségeiben is megmutatkoznak: a jelenleg legnépszerűbb széles sávú technológia, a *DSL* országos „lefedettségében” például óriási egyenlőtlenségek mutatkoznak. Az eltérő technikai környezetet jól jellemzi, hogy egy 2005-ös jelentés szerint a 2500 fő alatti lélekszámú településeken élők mindössze 3%-ának van egyáltalán lehetősége a *DSL*-szolgáltatás megvásárlására. A távközlési szolgáltató társaságoknak a fejlesztés költségeihez képest viszonylag alacsony várható kihasználtsági szint miatt a települések jelentős hányadánál egyszerűen nem éri meg korszerűsíteni az infrastruktúrát.

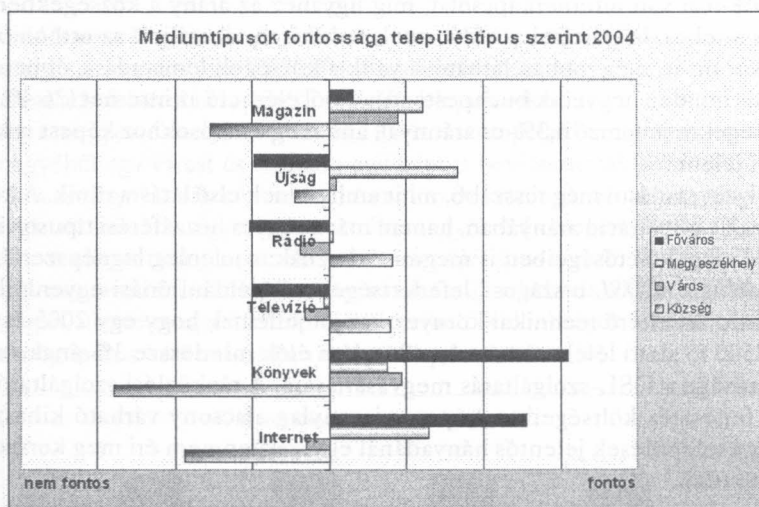
Az elmúlt években történt változások még tovább rontják a kialakult képet. A fejlődés üteme az elmúlt évben valamennyi településtípus esetében csökkent. Azonban míg a települési lejtő felsőbb szintjein csupán a növekedés lassulásáról beszélhetünk, addig a korábbi években bekövetkezett lemaradás miatt eleve rosszabb helyzetből rajtoló községekben stagnálás figyelhető meg. Ez viszont hosszú távon mindenképpen a kistelepülések leszakadását jelenti.

A megfizethető széles sávú internet-hozzáférés hiányából következően a kistelepüléseknek sok esetben egyedi megoldásokat kell kidolgozniuk. Az önerőből megvalósított gazdaságos internet-hozzáférésre az elmúlt két évben több magyar példát is láthattunk. A helyi közösségek vezeték nélküli hálózatokat (közösségi *Wi-Fi* hálózatot) építettek ki Csákerényben, valamint Abán. A Cserehátban 10-15 falut érintő programot dolgoztak ki, amely az *ICsSzEM* és a *UNDP* támogatásával valósulhat meg (Molnár, 2005). A közösségi internetszolgáltatások gyakran a teleházak meglévő infrastruktúrájára épülnek rá: a kísérleti jellegűnek tekinthető csákerényi programban ezzel a megoldással kevesebb mint 1 millió forintos költséggel építették ki a *Wi-Fi* hálózatot. Az eredmények önmagukért beszélnek: a településen sikerült elérni, hogy az ott lakók havi 4000 forintért jussanak az *ISDN*-nél másfélszer jobb interneteléréshez.

Internet és hagyományos médiumok

Az említett konferencián 2005. november végén elhangzott előadásunkban azt vizsgáltuk, hogy milyen más médiahasználati különbségekre épül rá a községekben megfigyelhető alacsony internethasználat. Azt tapasztaltuk, hogy itt a könyvolvasás, valamint a magazin- és napilapolvasás is jelentősen eltér az átlagtól.

Mint a következő ábrán látható, a kistelepüléseken a „szubjektív médialistán” az átlagosnál fontosabbnak ítélik meg a televíziót és a rádiót. Az adatokból az is jól látszik, hogy a WIP által vizsgált négy év alatt ezek a különbségek nemhogy csökkentek volna, de gyakorlatilag folyamatosan növekedtek.

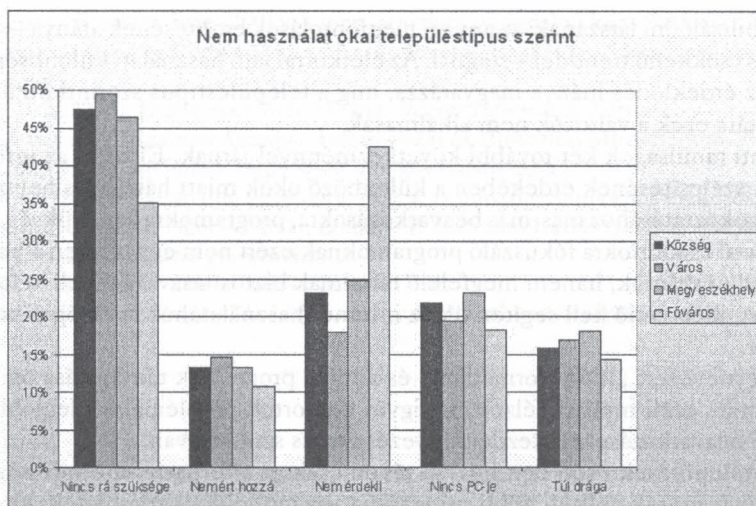


8. ábra

Forrás: WIP 2004

A WIP-kutatás egyik nagy erőssége, hogy a feltett kérdések alapján megkísérelhetjük megérteni az internet elutasításának okait. Ennek érdekében – szemben más kutatásokkal – az internetet nem használók is bekerültek a mintába. Így a kérdőív rájuk vonatkozó részében az elmúlt öt évben rendre rákérdeztek a nemhasználat okára.

Ezek az attitűdre vonatkozó kérdések azonban – várakozásainkkal ellentétben – egyáltalán nem vittek közelebb a települések közötti különbségek megértéséhez. A kistelepüléseken ugyanis a materiális okok és a kognitív tényezők egyaránt az országos átlaghoz hasonló mértékben játszanak szerepet az internethasználatra vonatkozó döntésekben, holott azt várnánk, hogy maguknak a kistelepülések és a városok közötti szociális különbségeknek is meg kellene jelenniük a válaszokban. Ennek ellenére – mint láttuk – a községek lakóitól kapott válaszok hasonlóak a többi településtípuson élő emberektől ugyanazokra a kérdésekre kapott válaszokhoz, ez alól csak a vidéki Magyarországnál lényegesen nagyobb internetpenetrációt mutató Budapest képez kivételt.



9. ábra

Forrás: WIP 2004

Kitörési lehetőségek

Magyarországon az utóbbi években lelassult az információs társadalom bővülése. Az általános trend mögött ugyanakkor heterogén mintázatot találunk, a különböző társadalmi csoportok más-más helyzetben vannak és különböző involválódási esélyekkel rendelkeznek, amelyeket csak a részletes elemzés hozhat felszínre, ezzel segítve az IKT-hozzáférés és -használat tekintetében hátrányos helyzetű társadalmi csoportok leszakadásának megelőzését.

A WIP-adatok elemzése számos hasznos szempontot ad a hátrányos helyzetű csoportok IKT-használatának és médiafogyasztási profiljának megértéséhez. Felhívja a figyelmet arra, hogy a hátrányos helyzetű csoportok nem feltétlenül élnek médiaszegény környezetben, csupán más forrásokból szerzik be az életükhöz szükséges információkat, esetleg más médiakörnyezetben kapcsolódnak ki. A roma lakosság esetében a televízió nagyobb szerepe figyelhető meg, a megkérdezettek szubjektív értékelése szerint más médiumok kevésbé bírnak jelentőséggel életükben. A kistelepülésen élők életében a televízió és a rádió a legfontosabb médiumok. Hasonló eredményeket kaptunk az idősek időhátartásának elemzésekor is: a legtöbb időt ez a csoport is a rádióra és a tévére szánta.

A vizsgált három hátrányos helyzetű csoportnál a teljes lakosság átlagánál jóval alacsonyabb internethasználati mutatókat találunk. A finomabb összefüggések megtalálásában sokat segítenek a WIP-nek azok a kérdései, amelyek az internet nemhasználatának okait firtatják. A válaszokból kiderül, hogy például a roma lakosság körében az internet nemhasználatát az átlagosnál ritkábban indokolják kognitív korlátokkal (például az érdeklődés hiányával), míg a materiális szempontok (mint a szolgáltatások ára) az átlagnál rendre magasabb arányban szerepelnek. A roma népesség körében ráadásul ezek e hát-

rányok stabilizálódni látszanak: az anyagi megfontolások említésének aránya – szemben az általános csökkenő trenddel – stagnál. Az életkorral járó használati különbségeket elsősorban az érdeklődés hiánya magyarázza, míg a településtípus szerinti különbségek magyarázatára ezek a változók nem alkalmasak.

A fenti tanulságok két további következménnyel járnak. Először: az információs társadalom szélesítésének érdekében a különböző okok miatt hátrányos helyzetű csoportok felzárkóztatásához más-más beavatkozásokra, programokra van szükség. A hátrányos helyzetű csoportokra fókuszáló programoknak ezért nem egyszerűen a hozzáférés esélyeit kell növelniük, hanem megfelelő tartalmak biztosításával fel kell kelteniük az érdeklődést, illetve elő kell segíteniük az internet használatához szükséges készségek fejlesztését.

Az úgynevezett „idősinformatikai” és a roma programok támogatása önmagában nem elegendő, ezek mellett célzott, az egyes csoportok problémáira a legjobb megoldást kínáló beavatkozásokra, kezdeményezésekre is szükség van.

A kistelepülések esetében hosszú távon csak az alternatív internet-hozzáférési lehetőségek (vezeték nélküli, földi sugárzású vagy műholdas kapcsolatok) elterjedése jelenthet áttörést. Amíg ez megvalósul, addig valószínűleg a törvényi szabályozás finomításával lehetne egyenlő hozzáférési esélyeket teremteni – erre a hagyományos telefonvonalak esetében már működő példát láthatunk.

Irodalom

- Bognár Éva – Rét Zsófia (2005): A digitális egyenlőtlenségek kulturális vonatkozásai. In Dessewffy Tibor – Fábián Zoltán – Z. Karvalics László (szerk.): *Internet.hu – A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 2.*
- Debreceni Erzsébet (2004): *A roma népesség foglalkoztatási helyzete és a roma népesség esélyegyenlőségét célzó aktivitások a fővárosban.* Fővárosi esélyegyenlőség módszertani füzetek sorozat, 2004.
- Dessewffy Tibor (2002): Az információs társadalom lehetőségei Magyarországon. *Médiakutató*, 2002. tavasz. A tanulmány letölthető innen: http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_01_tavasz/08_informacios_tarsadalom/
- Dessewffy Tibor – Galács Anna (2002): „A dolgok új rendje” – Technológiai diffúzió és társadalmi változás. *A tanulmány letölthető innen: <http://www.ithaka.hu/Letoltheto>*
- Dessewffy Tibor – Galács Anna – Gayer Zoltán (2002): *Az internet és más infokommunikációs eszközök terjedése Magyarországon.* A tanulmány letölthető innen: <http://www.ithaka.hu/Letoltheto>
- Fábián Zoltán (2005): Az IKT-hozzáférés és -használat kölcsönhatása a társadalmi egyenlőtlenségi rendszerrel. Esettanulmány az IKT-hozzáférési és -használati indexek alkalmazásával. In Dessewffy Tibor – Fábián Zoltán – Z. Karvalics László (szerk.): *Internet.hu – A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 2.*
- Füzesi Péter – Pintér Róbert – Székely Levente (2005): Internetes Áradat: a magyar internet az árak tükrében. In Csermely Ákos (szerk.): *A közszolgáltatóság újrafogalmazása a digitális forradalom küszöbén – Írások az internet és a média világából.* Megjelent még: Kutatási Jelentés, 2005.
- Kolin Péter (2002): Idősek az információs társadalomban. *EVilág*, 2002. 07. <http://www.pointernet.pds.hu/ujzagok/evilag/2002/07/evilag-06.html>

- Ladányi János – Szelényi Iván (2001): A roma etnicitás „társadalmi konstrukciója” Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korszakában. *Szociológiai Szemle*, 2001, 4. sz., 85–95.
- Molnár Szilárd (2005): Esélyegyenlőség főirány. *Magyar Információs Társadalom Stratégia*, 2005. *Magyar Információs Társadalom Stratégia*. Informatikai és Hírközlési Minisztérium, 2003. A teljes stratégia letölthető innen: <http://www.ihm.gov.hu/strategia>
- Rigler András (2005): Társadalmi egyenlőtlenségek az infokommunikációs eszközök használatában. In Dessewffy Tibor – Fábíán Zoltán – Z. Karvalics László (szerk.): *Internet.hu – A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 2*.
- „A digitális jövő térképe” 2004. Társi–Ithaka–ITTK.
- Kok, Wim: *Facing the challenge – The Lisbon strategy for growth and employment*. 2004.